

UOT 81'28;81'286

NURAY ƏLİYEVƏ

NAXÇIVAN DİALEKT VƏ ŞİVƏLƏRİNDƏ MƏİŞƏT LEKSİKASI

Məqalədə Naxçıvan dialekt və şivələrinin leksikasının bir qolu olan məişət leksikası tədqiqata cəlb olunmuşdur. Naxçıvan bölgəsi insanların qədim yaşayış məskəni olmaqla, burada yaşayan əhəlinin dilində maraqlı məişət leksikası formalaşmışdır. Məişətin müxtəlif sahələrində işlənən regional xarakterli bu dil vahidlərinin böyük bir qismi dilimizin daxili imkanları hesabına yaranmış milli sözlərimizdən ibarətdir və quruluşca da sadə, düzəltmə, mürəkkəb olur. Məqalədə eyni zamanda məişətimizdə işlənən əşyaların söz birləşməsi ilə ifadə olunan adları da tədqiqata cəlb olunmuşdur. Burada məişətdə işlənən leksik vahidlər qab-qacaq adları, yatacaq adları, müxtəlif alətlərin adları və elektrikle işləyən əşyaların adları şəklində qruplaşdırılaraq araşdırılmışdır. Bölgədən toplanmış dialektoloji materiallar və bu materiallar içərisindən seçilən məişətimizdə istifadə etdiyimiz sözlər bunu deməyə əsas verir ki, Naxçıvan dialekt və şivələrinin ümumillik leksika əsasında formalaşmış çox zəngin leksikası vardır və buraya daxil olan sözlərin tədqiqi dil tariximiz, türk dillərinin ortaq keçmişini öyrənmək baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: leksika, dialekt və şivə, məişət, alət, əşya.

Dildə və dil vahidlərində baş verən inkişaf və ya tənəzzül xalq tərəfindən formalaşan ədəbi abidələrdə, o cümlədən yazılı mənbələrdə özünü əks etdirir. Bununla yanaşı, bildirməli ki, konkret olaraq bir dil üzrə təhlil üçün ən doğru mənbələr dialektlərdir. Belə ki, işlək dildən tərək olunan sözlər dialektlərdə və şivələrdə qorunub saxlanıla bilər. Tarixən müstəqil leksik vahid kimi mövcud olan belə sözlər dialektlərdə ya eyni semantik yüklə, ya da müəyyən dəyişikliklə işlənir. Bu mənada da Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin bizə verdiyi materialların rolu əvəzsizdir. Bir çox hallarda qədim abidələrə məxsus olan sözlər semantik boşalma keçirərək onun variantları dildə sabitləşdiyi, geniş işləndiyi halda, bəzən qədim kök və ya söz dildə qalır, ondan əmələ gələn sözlər ya arxaikləşir, ya da dialektlərdə mühafizə olunur.

Cəmiyyətin inkişafı özünü hər bir xalqın məişətində də qabarıq şəkildə göstərir. Yəni bizi əhatə edən aləm dəyişdikcə, inkişaf etdikcə insanların həyat tərzi də dəyişir, inkişaf edir. Bu inkişaf məişətimizdən də yan keçmir. Bu baxımdan hər yerdə olduğu kimi, Naxçıvanda da məişət əşyalarının zamanla forması dəyişdiyi kimi, bu əşyalarla görüləcək işlərin məzmununda da fərq yaranır. Elektrikle işləyən, az əl əməyi sərf olunan əşyalar məişətimizə daxil olduqca, onların ifadəçisi olan leksik vahidlər də özünə yer tapır. Beləliklə də onların adlarını bildirən leksik vahidlər yaranır. Bu əşyaların bir qismi texnikanın inkişafı ilə əlaqədar meydana çıxdığı üçün onların adları da alınma sözlərlə ifadə olunur. Beləliklə də dilə başqa dillərdən yeni sözlər – neologizmlər daxil olur. Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən ev əşyalarının adını bildirən leksik vahidləri işləndiyi sahələrə görə müxtəlif cür təsnif etmək olar: 1) qab-qacaq adı bildirənlər; 2) yatacaq adı bildirənlər; 3) məişətdə işlədilən alət adı bildirənlər; 4) elektrikle işləyən əşyaların adını bildirənlər. Naxçıvanda qab sözü ümumiləşdirici söz olaraq işlənmə yerindən, həcmindən, hazırlanma materialından asılı olmayaraq hər cür qabın adını ifadə edir. Qab sözü cəmlilik, çeşidlik anlamında işlənən zaman qacaq ilə birlikdə işlənərək qab-qacaq ifadəsini meydana gətirir.

Burada ədəbi dildən fərqlənən qab-qacaq adları bildirən terminoloji leksikanı quruluşuna və mənşəyinə görə təsnif etmək olar. Quruluşuna görə bu sözlər həm sadə, həm düzəltmə,

həm də mürəkkəb olur. Mənşəyinə görə isə həmin sözləri əsl Azərbaycan sözləri və alınmalar kimi qruplaşdırma bilərik.

Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi öz mənşəyinə görə yekcins deyil. Azərbaycanlılar tarixən müxtəlif etnik qruplarla qarşılıqlı əlaqədə olmuşlar ki, bu da dilin müxtəlif yaruslarında olduğu kimi, leksikasında da müəyyən izlər buraxmışdır. Azərbaycan dili şivələri də bu qarşılıqlı təsirdən kənar qalmamışdır. Dialekt leksikasının dil mənəbündən danışarkən qədim türk-Azərbaycan və alınma qatını izləmək məqsədəuyğundur. Bu sahədə toplanan faktiki dil materialları belə bir fikir söyləməyə imkan verir ki, Azərbaycan dili dialekt və şivələrində əsl türk Azərbaycan mənşəli sözlər ön planda durur. Azərbaycan dilindəki sifətlər, əvəzlilər, saylar, feillər, demək olar ki, əksəriyyəti dilimizin özünəməxsus qədim sözlərdir. Bu fikri Naxçıvan dialekt və şivələrindən toplanmış dialektoloji materiallardan seçilmiş məişətdə işlənən sözlər haqqında da demək olar. Tədqiqat göstərir ki, şivələrdə işlənən məişət leksikasının böyük bir hissəsini milli mənşəli dil vahidləri təşkil etməkdədir.

Burada işlənən sadə dialekt leksemlərə aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik: çömçə, küp, cam, pa:ş//parç, xum, te:ş//teş, tava, təx'nə, tabax, bərni, bulut//bulud, seyın//sehin, sənəx', bardax, məjmehi, bayda, sərniş//sərnic, lüleyin "su qabı"; ərsin və s.

Azərbaycan dili baxımından sadə söz kimi qəbul edilən alınmalara aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik: quruşqa "su içmək üçün qab"; masqor "fincan"; darelka//tarelqa//nimçə "boşqab"; matra "su qabı"; zir//zer "nəlbəki"; kuzə//kuze "səhəng"; isdəkan//istikan; sanavar//simavar//sinavar; bojqə//boşqa//boçqa; biton; qasturka//kasdurka; badnus.

Naxçıvan dialekt və şivələrində işlənən qab-qacaq adlarının bir çoxu müxtəlif leksik şəkilçilərlə düzəlmiş törəmə sözlərdir. Bunlara aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik: küpə; dibəx'; süzəx'; dolça "quyudan su çəkmək üçün istifadə edilən qab"; qazança; ləyənçə; açar "qıfıl"; çalxar "nehre"; kəsər "qayçı"; kündəgir; kəfgir; yaxınkeş "boşqab"; süzgəc; ayax+lı//əyəx+lı "üzərində xəmir yaymaq üçün torpaqdan hazırlanmış əşya"; qapaxlı; qulplu; sapılca (Bu söz sap kökündən və lı+ca şəkilçilərindən ibarətdir. Deyilişi asan olsun deyə l-ı yer dəyişməsi baş vermişdir); qulpluca "su qabı"; ağızdıx; boğazdıx "qıf"; asmalıx; qaşılıx.

Naxçıvan dialekt və şivələrində də Azərbaycan dilinin digər dialekt və şivələrində olduğu kimi, qab-qacaq adları mürəkkəb söz və söz birləşməsi ilə də ifadə olunur: birəlli//tayəlli//təkəlli "su içmək üçün istifadə edilən qulplu mis parç", çilosüzən "aşsüzən"; gudul küpə "qulpu qırılmış küpə"; mis qablama; saxsı ləyən//lə:n; paxır qazan; yekə çömçə və s.

Burada hər iki komponenti isim və ya isimləşmiş leksik vahidlərlə ifadə olunan, birinci komponenti qeyri-müəyyən yiyəlik hallı, ikinci tərəfi mənsubiyyət şəkilçili isimlərdən ibarət ev əşyalarının adını bildirən söz birləşmələri və mürəkkəb sözlərə daha çox təsadüf olunur: el qazanı//eysan qazanı; el samavarı//el sinavarı//el simavarı; xəmir təx'nəsi; çörəx' taxdası; paltar vannası; süd maşını; dibəx' daşı; su daşı; təndir şişi; küflə tıxacağı "təndir küfləsinin (hava yerinin) ağzını qapamaq üçün köhnə pal-paltardan hazırlanmış əşya"; kül qabı; qət qabı; sac ayağı//sac əyağı; yağ qabı; bal maşını.

Naxçıvan dialekt və şivələrində ikinci komponenti feili sifətlə ifadə olunan mürəkkəb sözlər də qab-qacaq adı bildirir ki, burada ikinci tərəf artırıldığı əşyanın gördüyü işi, hərəkətlə ifadə olunan əlaməti bildirir: cəvizqıran; qavırqazən, qətqıran, aşsüzən; südsüzən; qurudəzən//əngənəx'; əppəx'yapan; qazanqapan//tutacağ//tutqaç//tutqaş "isti qab götürmək üçün istifadə olunan əşya".

Azərbaycan dilinin tədqiq olunmuş digər dialekt və şivələrində olduğu kimi, Naxçıvan dialekt və şivələrində də yatacaqla bağlı terminlər o qədər də çox deyil. Şübhəsiz ki, bu,

yatacaqla bağlı əşyaların çeşidinin ümumiliyi və azlığı ilə bağlıdır. Regionda işlənən bu sahə terminləri ədəbi dildən və dilimizin digər dialekt və şivələrindən fonetik və semantik cəhətdən fərqlənir: Tax//taxt//taxd “iki nəfərlik taxta çarpayı”; qarafat//qaravat “dəmir çarpayı”; bağlama (Culfa)//başğı (Şərur)//nazbalış (Şərur) “balınc”. Bu mənani Gəncə dialekti və Salyan, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə şivələrində başaltı [1, s. 36] sözü bildirir.

Yasdıx//yasdığ “yastıq”. Bu söz qədim sözlərimizdən olub, tarixi abidələrimizin dilində də işlənmişdir: – Uyxu yasdıq istəmən [9, s. 56] və ya – Bir yasdıqda baş qoyduğum [9, s. 53]. Bu söz əslində dayanmaq mənasında bir çox türk dillərində və abidələrimizdə işlənən yaslanmaq, yastanmaq kəlməsindən yaranmışdır. M.Kaşğari də “dayanmış olmaq” mənasında yastal vahidini qeyd edir [8, s. 128]. Müasir Türkiyə türkcəsində də yaslanmaq “dayanmaq” mənasındadır. Qədim türklərdə çadırlarda döşəklərin kənarına dayanmaq üçün düzülən içine yun doldurulmuş əşyalar da yastıq adlanmışdır. Yastıq sözü müasir dilimizdə “yatarkən başın altına qoyulan içərisi quş tükü, pambıqla doldurulan dördkünc kisəcik” [4, s. 549] kimi izah olunur. Lakin Naxçıvan dialekt və şivələrində bu izaha daha çox balınc sözü uyğun gəlir. Yasdıx sözünün ifadə etdiyi mənə isə “silindr formasında olan həm yatmaq, həm də oturanda dirsəklənmək üçün içərisinə pambıq, yun doldurulmuş əşya” kimi izah oluna bilər.

Yorqan “yorğan”. Yorqan, döşəx’ terminləri ilə bağlı olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, haqqında danışdığımız dialekt və şivələrdə bu terminlərin ifadə etdikləri əşyaların materialından və nə məqsədlə hazırlandığından asılı olaraq çeşidləri ifadə edən terminlər də özünü göstərir: yun döşəx’, pambıx döşəx’, cehiz yorqanı, ərgən yorqanı, yay yorqanı, kürsü yorqanı və s.

Barxana “yorğan-döşəyin məcmusu”. – Barxanayı yığardıx geşmişdə əvin bir tərəfində durardı (Babək). – Gənə barxanasın töküp ortuya (Naxçıvan). Barxana “ev şeyləri, ləvazimatı, avadanlıq, cehiz” [5, s. 199] mənasında Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələrində; “ev şeyləri, avadanlıq” [2, s. 34] mənasında Çəmbərək, Qazax, Şəmki, Tərtər, Tovuz dialekt və şivələrində; “qıza verilən cehiz” mənasında Qazax, Şəmki, Zəngilan dialekt və şivələrində; “boğça, bağlama” mənasında Qarakilsə, Laçın şivələrində; “oğlan tərəfindən qız evinə meyvə sovqatı” [2, s. 34] mənasında Məgri şivələrində qeyd alınmışdır.

Mitil “yorğan-döşək astarı, kəfrəm”. Bu leksik vahid Şəki dialektində “yorğan-döşək astarı” mənasında qeyd alınmışdır. A.Vəliyev mitil sözünün “yorğan-döşək” mənasında Göyçay keçid şivələrində işləndiyini və bu sözün “Türk dilinin Ərzurum, Sivas, Elazığ və s. şivələrində mitil//mitel şəklində “üzsüz yorğan, döşək və yataq” mənasında işləndiyini qeyd edir [10, s. 57].

Fərməc//fərməş//marfaş “məfrəş, yorğan-döşək yığılan əşya”. Dialektoloji lüğətlərdə bu leksik vahid farmaş, mərfəş şəklində eyni mənada və Şəki dialektində isə “paltar sərilən yer” [1, s. 185] mənasında qeyd alınmışdır.

Yüx’ “yorğan-döşəyin üst-üstə yığılı”. Naxçıvan dialektində yüx’ (yük) sözü ilə bağlı yükaltı “üzərinə yorğan-döşək yığmaq üçün hazırlanan əşya”; yüküzü “yükün üzərinə salınan pərdə-örtük” və s. sözlər də işlənir.

Döşəx’çə “kiçik döşək”. Bu mənani Ordubad dialektində dizdöşəyi [1, s. 147], Quba, Masallı, Şərur, Salyan, Füzuli və Şamaxı dialekt və şivələrində isə nalça [2, s. 411] sözləri ifadə edir.

Milçəx’dan//miçətğən “milçəkdan”.

Yüyrüx’//yüyrüx’//nənni “sicim və palazdan düzəldilən beşik”. – Uşax yüyrüx’də irahət olur. Əvdə dirəx’lərin arasından asardıx nənnini, kimdi indi nənni asan. Şivədə yüyrüx’ ismindən yürgələ (mək) feli də işlənir. Yüyrüyü hərəkət etdirmək mənasında yüyrüx’//

yü:rük//yürük [2, s. 637] leksik vahidi Zəngilan, Şirvan, Cəbrayıl şivələrində “beşik, nənni” mənalarında qeydə alınmışdır.

Naxçıvan dialekt və şivələrində yatmaq üçün ayrılmış, hazırlanmış yer də müxtəlif terminlərlə ifadə edilir: çardax “dörd ağac üzərində yatmaq, dincəlmək üçün hazırlanmış yer”. – Çardağı bağmannar midaxıl vaxdı bağda, bostançılar bostanda qurallar (Şahbuz).

Səki “tövlədə yatmaq üçün yerdən bir qədər hündür sahə”. – Səkilərdə qışda nökrəyib yatarmış əvvəllər (Babək: Cəhri).

Dam “binanın üstü”. – Qabaxlarda yay girməmişdən çıxıb damda yatardılar (Babək: Cəhri).

Kətıl “isti vaxtı yatmaq üçün həyətdə hazırlanmış qurğu”. – Maşallah, həyətlərdə elə kətillər düzəldilər kin, iki-üş mərtəbə, əvdən qəlbi (Şahbuz: Külüs).

Dialektoloji lüğətdə kətıl sözü Quba dialektində “ev tikərkən hər 3-4 kərpicdən sonra uzununa qoyulmuş ağac” [1, s. 279] mənasında qeydə alınmışdır.

Bölgədə bunlarla yanaşı ədəbi dilimizdə olan yatacaqla bağlı terminlər də işlənməkdədir.

Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğət tərkibində ev əşyalarının adını bildirən leksik vahidlər o qədər də geniş yer tutmur. İşlənən terminlərin isə əksəriyyəti alınmalardır. Bu isə onunla izah oluna bilər ki, əvvəllər bizdə ev indiki kimi müxtəlif əşyalarda dolu olmurdu. Ümumiyyətlə, qədim Azərbaycan evləri üçün sadəlik, sayalıq xarakterik idi. Elə buna görə də ədəbi dillə müqayisədə dialektal fərq özünü fonetik cəhətdən göstərir: qireslo “kreslo”; işqaf//işqab “şkaf”; kitab işqabı; istenka; qabax istolu//qavax işdolu; tabredqa “arxasız stul”; tufar işqabı//dufar işqafı; paltar işqafı; quxna mebeli//quxni mebeli; yatax mebeli; servat//servand və s.

Adları əsl Azərbaycan sözləri ilə ifadə olunan ev əşyaları isə əsasən qədimdən evlərimizdə olan əşyaların adlarıdır ki, onlara aşağıdakıları misal gətirmək olar: sandıx, ikiqulplu sandıx, sandıqça, mücrü, ayna, bədənnamə ayna.

Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğət tərkibində maraqlı leksik qatlardan biri də məişətdə işlədilən alət adlarını bildirən söz qrupudur. Bu qrupa daxil olan leksemləri semantikasına görə aşağıdakı kimi təsnif etməyi məqsədəuyğun bildik:

Dəmirdən hazırlanmış alət adları.

Ağacdən hazırlanmış alət adları.

Daşdan hazırlanmış alət adları.

Naxçıvanın rayonlarında alət əvəzinə hacat//həcət//həcəd sözü ümumiləşmiş termin kimi özünü göstərir. -İşi həcət görər, həcət yox (Babək: Vayxır). Dialektoloji lüğətlərdə də həyat (Marneuli) “ev şeyləri” [1, s. 218]; həjət (Cəbrayıl, Laçın) “alət”; həcət “alət” [1, s. 218] mənalarında qeydə alınmışdır. İraqda yaşayan soydaşlarımızın şivələrində də hacat sözünün “alət” [7, s. 364] mənasında işləndiyi göstərilir.

Çaqqı “iki, üç ağızlı bıçaq”. – Bir kəsərri çaqqım vardı, çoban Kərim aldı, hələ də qəytərəcəx’ (Şərur: Çərçiboğan). Çaqqı [1, s. 88] Ordubad dialekti və Meğri şivələrində “cib bıçağı” mənasında qeydə alınmışdır.

Qəməlti “qatlanmayan mətbəx bıçağı”. Bu leksik vahid dialekt və şivələrimizin bir çoxunda “qəməlti”, “qəməlti”, “qəməti” şəklində “balta”, “qatlanmayan bıçaq”, “mətbəx bıçağı”, “böyük bıçaq” [1, s. 321] mənalarında qeydə alınmışdır. Bizə belə gəlir ki, qəməlti sözünün kökü Azərbaycan dilində xəncərin bir növü olan qəmə sözündəndir.

Çapacax “dəhrənin bir növü”. – Çapacağı qəssablar işdədər, cəmdəyi onnan şaqqalallar (Culfa: Milax). Bu söz düzəltmə sözdür, çapmaq, doğramaq feilindən düzəlmişdir.

Nacax “kiçik balta”. – Nacaxnan ət doğrarıx (Ordubad: Aza).

Lənpə//ləmpə “lampa”; xəçirgət//xəçirdəx’ “təndirin, ocağın üstünə qazan qoymaq üçün eninə qoyulan yastı dəmir”; sünbə//sümbə “qısa şiş”; kündəgir “ərsin”; sajjayağı//sacəyağı “üstünə sac qoymaq üçün hazırlanmış dəmir əşya”; açar//haçar “qıfıl”; qəvərə//qəvrə; şiş və s.

Ağacdan hazırlanan alət adları nehrə; duvax//düax “üstündə xəmirdən müxtəlif un məmulatı, çörək növləri hazırlamaq üçün istifadə edilən dairəvi taxta”. Bu leksik vahidin doax//duax; do:ax fonetik şəklində Bolnisi, Qazax, Tovuz rayonlarında həm həmin mənada, həm də qabın ağzını örtmək üçün dairəvi taxta qapaq [1, s. 147] mənasında işlənməsi göstərilmişdir; irəfətə//əppəx’ yapan “təndirə çörək yapmaq üçün cavan budaqlardan toxunmuş alət”. Bu leksem dialektoloji lüğətlərdə Culfa və Qarakilsə şivələrində ilfidə; Zəngilan şivəsində ilfitə; İmişli, Şərur, Zəngilan şivələrində irəfətə [1, s. 256, 259] fonetik şəklində eyni mənada verilmişdir. Kürsü, toxmax, ətkötüyü, ayaxlı//əyaxlı//çörəx’ taxtası//taxta “üzərində lavaş açmaq üçün hazırlanmış alət”; oxlav//oxlov; vərdənə “yoğun oxlov”; çanax “qənd doğramaq üçün hazırlanmış taxta qab”; çatma “nehrəni asmaq üçün hazırlanmış əşya”. – Çatmanı üş dənə düz ağaşdan elərix’ (Şahbuz: Kükü).

c) Daşdan hazırlanan alətlər.

Azərbaycan dilinin başqa dialekt və şivələrində olduğu kimi, Naxçıvan dialekt və şivələrində də keçmiş zamanlarda daş və torpaqdan hazırlanmış alətlərin bir çoxu məişətdə bu gün də işlənməkdədir. Bir qrup bu qəbildən olan əşyaların isə özləri məişətimizdən çıxsa da, onların adları şivədə qalmaqdadır. Belə arxaikləşmiş dialektal vahidlərə aşağıdakıları nümunə göstərmək olar: xart//xartdaşı “kəsici alətləri itiləyən xüsusi daş”. -Hər daşdan xart daşı olamaz. Xartdaşı yumşax, yağlı daşdan olar (Babək ş.). Xart Şəki dialektində “dəryaz itiləyən daş”, Borçalı, Şərur şivələrində “kəsici alətləri itiləmək üçün daş” [1, s. 238] mənalarında işlənir.

Savdaşı//kərənti daşı “bülöv”. Şivələrdə itiləmək sözü ilə sinonim olan savlamax feili də savdaşı sözü ilə bağlıdır. Ətdaşı “üstündə ət döyülən daş”; dibəx’ daşı “dibəkdə nəyisə döymək üçün işlədilən daş”; kırkıra//əldaşı “əl dəyirmanı”. Bu mənaları Ordubad, Quba dialektlərində, Astara, Cəlilabad, Lənkəran şivələrində dasdar//dassar//dastar [1, s. 125] sözləri ifadə edir. Qeyd edək ki, kırkıra//kirkirə səs təqlidi ilə yaranan sözdür.

Çaxmaxdaşı “sərt daş”. Qədimdə insanlar bu daşa dəmir vurmaqla çıxan qılgılımdan istifadə etmişlər. -Əşi, indi kimdi qav qəyirən, çaxmaxdaşı, çaxmaxdəmiri qəyirən, hərə bir jajqalqa de:llər, nə de:llər onnan əmrin aşırır (Şahbuz: Külüs).

Sudaşı “bulanıq suyu təmizləyən daş”. – Sudaşını aran kətdərində işdədöllər (Şahbuz: Gömür). Daha çox Şahbuz rayonu şivələrində rast gəldiyimiz bu vahidin ifadə etdiyi leksik mənada Naxçıvanda kəfər leksemi işlənir.

Naxçıvan dialekt və şivələrində daşdan müxtəlif məqsədlər üçün əşyalar düzəldib, həmin əşyanın adlanmasında da daş sözünü əlavə etmişlər: daşyalax “itə yal tökmək üçün istifadə edilən içərisi oyulmuş daş”; daştəx’nə “mal-qaranın su içməsi üçün axar suyun qarşısına qoyulan, daşdan hazırlanan təknə”; daşşırın “daşdan hazırlanan boru”. Bundan bulağın suyunu bir yerə yığmaqda istifadə etmişlər. Şahbuz rayonu ərazisində Təx’nəli bulax//Təx’nəli bılax, Şırınanı bılax onomastik vahidləri də var.

Duzdaşı “mal-qaraya üstündə duz səpilən daş”; pənir daşı “pənir istehsalında istifadə edilən daş”. -Dələməni torbuya töküb, pənirdaşını qoyurux torbanın üssünə, həm suyu tez süzülür, həm də kin, başpendir yaxcı alınır (Şahbuz: Daylaqlı).

Dünyanın hər yerində olduğu kimi, Naxçıvanda da elektrik geniş şəkildə məişətə daxil olmuşdur. Burada elektrik cərəyanı mənasında tok leksemi işlədilir. Naxçıvan dialekt və şivələrində elektrikle işləyən alət adlarını aşağıdakı kimi təsnif edə bilərik:

1) Fonetik dəyişikliyə uğrayan alınmalar.
 2) Birinci tərəfi qeyri-müəyyən yiyəlik halda, ikinci tərəfi mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edərək ikinci növ təyini söz birləşməsi yolu ilə formalaşanlar.

3) Birinci tərəfi qeyri-müəyyən təsirlik halda olan isim, ikinci tərəfi feili sifətin birləşməsi yolu ilə formalaşanlar:

Fonetik dəyişikliyə uğrayan alınmalar: lampuşqa//lənpuşqa “lampa”; xaladelnix’ “soyuducu”; televizir//tilivizr “televizor”; iradiyo “radio”; piryomnix’; pilastinqa//bilastinka “val”; qaset “kaset”; duxofka; lüsdür//lüstür “lüstr”; qıramafon “qrammofon”.

Birinci tərəfi qeyri-müəyyən yiyəlik halda, ikinci tərəfi mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edərək ikinci növ təyini söz birləşməsi yolu ilə formalaşanlar: tok çaydanı, ət maşını, süd maşını, paltar maşını, tok səmavarı.

Birinci tərəfi qeyri-müəyyən təsirlik halda olan isim, ikinci tərəfi feili sifətin birləşməsi yolu ilə formalaşanlar: paltar yuyan, tozsoran, üz qırخان, sok çəkən//şirə çəkən, saç quruluyan.

Ümumiyyətlə, Naxçıvan qdialekt və şivələrinin leksikası olduqca zəngindir. Burada digər qohum türk dilləri ilə həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər olduqca çoxdur. Buna görə də məhz dillərin bir-birinə təsiri altında dilçiliyin bu qolu istiqamətində inkişaf gedir, dialekt və şivələrin lüğət tərkibi zənginləşir. Eyni zamanda ədəbi dil də buradan bəhrələnərək öz leksikonun zənginləşdirir.

Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğət tərkibi digər dialekt və şivələrimizdə olduğu kimi, uzun əsrlərin məhsuludur və burada xalqımızın dilinin keçdiyi inkişaf yolu, həyatı, məişəti, və s. ilə bağlı olan çoxlu miqdarda qədim söz və ifadələri müşahidə edirik ki, bunlar da dilimizin tarixini özündə əks etdirir.

Dialekt və şivələrimiz dilimizin ən qədim vəziyyətini, dil tariximizi özündə əks etdirən mənbələrdən biridir. Dildə elə leksik vahidlər var ki, onlarda xalqın tarixinin izləri, adət-ənənələri, milli ruhu yaşayır. Cəmiyyətin inkişafı, həyatının, məişətinin dəyişilməsi ilə əlaqədar olaraq bu sözlərin bir qismi dilin lüğət tərkibindən çıxsada, onun tarixinin canlı şahidi kimi xalqın dilində-dialekt və şivələrdə yaşayır. Ona görə də dilin tarixini tədqiq edərkən ilk növbədə onun qədimliyini özündə qoruyub saxlayan yazılı mənbələrə və canlı xalq dilinə müraciət etmək lazım gəlir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dialektoloji lüğəti: 2 cildə, I c., Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 1999, 374 s.
2. Azərbaycan dialektoloji lüğəti: 2 cildə, II c., Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 2003, 279 s.
3. Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşriyyatı, 1962, 326 s.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: 4 cildə, IV c.: S-Z, Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 712 s.
5. Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri / Redaktorları R.Rüstəmov, M.Şirəliyev. Bakı: Qızıl Şərq, 1967, 281 s.
6. Əliyev Ə. Azərbaycan dilinin Meğri şivələri. Bakı: Elm, 2003, 580 s.
7. İraq-türkman ləhcəsi. Bakı: Elm, 2004, 422 s.
8. Kaşğari M. Divanü lüğət-it-türk: 4 cildə, IV c. (indeks). Bakı: Ozan, 2006, 752 s.
9. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: Öndər, 2004, 376 s.
10. Vəliyev A. Azərbaycan dilinin keçid şivələri. Bakı: Elm, 2005, 335 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: naliyeva22@mail.ru

Nuray Aliyeva

EVERYDAY VOCABULARY IN NAKHCHIVAN DIALECTS AND ACCENTS

Everyday vocabulary as a part of Nakhchivan local dialects is involved in research in this paper. Nakhchivan region is an ancient settlement of people, and an interesting vocabulary has been formed in their language. Most of these regional language units used in various life spheres consist of our national words created due to our language's internal capabilities and structurally simple, composite, complex. Simultaneously, the article also involved the names of the items used in our household, expressed in words. Here, the lexical units used in everyday life are grouped into the terms of utensils, beddings, various tools, and electrical appliances. The dialectological materials collected from the region and the words we use in our everyday life, selected from these materials, give us reason to say that Nakhchivan dialects and accents have a very rich lexicon based on national vocabulary. The study of words included here is significant in studying our language's history, the common past of the Turkic languages.

Keywords: *vocabulary, dialect and accent, everyday life, tool, thing.*

Нурай Алиева

БЫТОВАЯ ЛЕКСИКА В НАХЧЫВАНСКИХ ДИАЛЕКТАХ И ГОВОРАХ

В статье привлечена к исследованию бытовая лексика, являющаяся частью лексики Нахчыванских диалектов и говоров. Нахчыванский район с древности является местом жительства людей, и в их языке сформировалась интересная бытовая лексика. Большинство этих региональных языковых единиц, используемых в различных сферах жизни, состоят из наших национальных слов, созданных благодаря внутренним возможностям нашего языка и бывают простыми, составными и сложными по структуре. В то же время в статье исследованы названия предметов домашнего обихода, выраженных словосочетаниями. Здесь лексические единицы, используемые в домашнем хозяйстве, изучены по группам – названия посуды, названия постельных принадлежностей, названия различных инструментов и названия электрических приборов. Дialectологические материалы, собранные в этом регионе, и слова, которые мы используем в повседневной жизни, отобранные из этих материалов, дают нам основания утверждать, что Нахчыванские диалекты и говоры имеют очень богатую лексику, сформированную на основе национальной лексики, и изучение включенных сюда слов очень важно с точки зрения изучения истории нашего языка, общего прошлого тюркских языков.

Ключевые слова: *словарный запас, диалект и говор, быт, инструмент, вещь.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 25.01.2021

Son variant 16.02.2021